

Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin
İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

II Yazı

Abbas Səhhət bu günümüz üçün də aktual olaraq yazırdı ki, məktəblilər təhsilini bitirib qızıl nişanlarını alsalar da milli tarixdən, milli dildən, bir sözlə milli hissdən, milli ruhdan çox uzaqdırlar:

**Tifli-məsəmlər imtahan tutdu,
Başlarında bilik məkan tutdu.
Aklılarsa qızıl nişanlarını,
Heyf bilməzlər öz lisanlarını.
Əcnəbi dillərində çox mahir,
Öz lisanında dilləri qasir.
Atalar çoxdan əvamünnas,
Öz yanında edir bu növ qiyas:
"Öz dilindən heç olmasın xəbəri,
Onu bilməliyin nədir səməri?"
Öz dilin bilməmiş yanm-yaqmalaq,
Tərbiyət ələ əcnəbidən uşağ,
Hissi-milliyət onda bitməzmi?
Adı dünya üzündə itməzmi? 1**

Bu baxımdan, yenə də ironik anlamda "millet məslək, əqiddə boş sözdür, ay canım" deyən Səhhət yazırdı ki, bu cür düşüncələrə görə, qövmiyyəti rədd edib milliyəti də, dili də atmaq lazımdır. 2

Onun fikrincə, ziyalılar dillərinə, milli adət-ənənələrinə yad gözü ilə baxarlarsa, "onu istiqbalə götürəcək, yaşadacaq kim qalar? Milləti kiçik görən insanlar yaşamağa deyil, ölməyə məhkumdurlar". 3 Səhhətə görə, vaxtilə də Türk xalqları təsir altına düşmüş və bundan çıxmağı bacarmışlar: "Təəssüflər olsun ki, bizim millətdə mühitə çox tez qapılmaq kimi böyük bir naqislik vardır. Qədimdən bəri bu çirkin adət bizdə mövcuddur. Səviyyəyi-mədəniyyəsi bizdən yüksək olan əqvamın lisanına, adətina, etiqadına qolaylıqla qapılıb alışmışdır. Məsələn, bir vaxt ərəblərin təhti-hakimiyətində olduğumuz zaman onların lisanlarına, adətlərinə elə şiftdə və firivtdə olmuşuq ki, İbn-Sina kimi, Fərabî kimi dahilərimiz türk oğlu türk olduqları halda on cildlərlə baliğ olan qiymətli əsərlərinin heç birini türkçə yazmamışlardır. Onlardan sonra yetişən türk şairləri, türk ədibləri ümumən yazdıqları fars dilində olmuşdur. Hələ şairlərimiz, ədiblərimiz dursun, hətta bütün türk sülaləsindən yetişən hökmdarlarımız, padşahlarımız da yazdıqları, qonuşduqları dil fars dili olmuşdur". 4

Səhhətə görə, vaxtilə olduğu kimi indinin özündə də, yalnız dildə deyil, başqa məsələlərdə də özümüzə xor baxıb özgələşməyə meyilliyik. O, yazırdı: "İş əgər yalnız bir dil bilməyə qalsaydı, yenə dərd yarı idi. Xeyr, əsl engel orasındadır ki, əcnəbi millətlərin adətlərinə, etiqadlarına, hissiyyətinə qapılmaqda çox laübalıy və gələcəkdə bunlardan nə nəticə hasil olduğunu əsla nəzəri-ətibara almırıq. Zira bu aşikardır ki, öz qədrini bilməyən qədrini özge heç vaxt bilməz. İnsanda gerek izzəti-nəfs, gerek ali-

Abbas Səhhətin dünyagörüşündə azərbaycançılıq və milli maarifçilik

cənablıq olsun. Əgər belə deyilsə, bəs bugünkü gündə bu millətlər müharibəsi nə üçündür? Yəqin ki, bir millət digər millətə üstünlük etmənin qabağını saxlamaq üçündür. Elə isə biz nə üçün öz millətimizi atağ, öz millətimizi mühafizə etmək uğrunda

xalqlarının gələcəkdə də buna nail olması mümkündür. O, yazırdı: **Vaxta ki, gələr o şanlı əyam,
Olmaz günə əbri-tirə hal,
Hər yerdə olar güruhi-islam,
Qanuni-təkamül ilə kamil.
Bir fəcri-həyatbizi-ürfan,**

Hesab etmək olar ki, Səhhətin sosial-siyasi utopyası əslində onun görmək istədiyi gerçəkliklə bağlı olmuşdur. Başqa sözlə, şair bir tərəfdən keçmiş varisiyə də əsaslanaraq ideal cəmiyyəti arzu etmiş, onun təsvirini vermiş, digər tərəfdən də bunun

öhdəmizə düşən vəzifəni ifa etməkdə qüsurluq göstərək?". 5

Səhhət hesab edirdi ki, əgər millət kimi yaşamaq istəyirsək çalışmaq, yeni qəzetlər nəşr etmək, cəmiyyətlər təşkil etmək və avam kütlənin başını bir yerə toplayıb "ümumi ruhu yeniləşdirmək" və azad olmaq lazımdır. O, yazırdı: "Əfradi-millətdən hər kəs gerek öz öz öhdəsinə düşən vəzifəni ifa etməkdə qeyrət göstərsin. Xəssə bu əsri-hazırda, millətlərin çarpışdığı bu zamanda boş oturub quru bir istimdad ilə vaxt keçirmək məsəyyətdir. Yaşamaq istəyirsək, gerek çalışalım. Gerek lamə halə qonuşlarımızda gördüyümüz şey üsullarını qəbul etməkdə tərəddüd göstərməyəlim, qəzetlər, risalələr nəşr edəlim; cəmiyyətlər təşkil edəlim; avam kütləsinin başını bir yerə toplamağa, ümumi ruhu yeniləşdirməyə çalışalım". 6

Səhhətə görə, əgər hürriyyəti sevirik, hürriyyət və cümhuriyyət tərəfdarıyıqsa onlara da sahib çıxmalıyıq. 7 O, yazırdı: "Cümhuriyyəti-idarəyə malik olmaq üçü bizdə cümhuriyyəti-ruh varmı, ya yox? Yoxdur. Fəqət millətin çox az bir hissəsi öz hüquq və vəzifəsinə, bəşəriyyət haqqına, insanlıq vəzifəsinə bəheçq arif və alimdir. Lakin avam kütlə, cümhuri-nas o vəzifələrdən, o haqlardan bixəbərdirlər. Əgər milli məktəblərimiz olsaydı, əgər millətimizə xor baxmasaydıq,

**Saçdıqca cahana nuri-hikmət,
Bir çöhrəyi-xəndərizü şadan -
Verdikə cahaniyanə nəzhət,
Yad et mənə, arifanə yad et! 10**

O ümid edirdi ki, bir gün müsəlman xalqlar yenidən tərəqqiyə üz tutacaq və cəhalet dövrünü yada salıb təəssüflənəcəkdir:

**Vaxta olar itihadi-ara,
Qəbər bu təanüdü təxəllüf.
İslam olar ülmü fənnə dara,
Mazisinə eyləyər təəssüf. 11**

O, "Yuxu" (1912) adlı şeirində də təkamül nəticəsində ideal cəmiyyətə nail olmağı mümkün hesab edirdi. Onun fikrincə, bu dünyada hazırda nə qədər haqsızlıq, ədalətsizlik, əlmsizlik olursa-olsun, bir baxt gələcək bütün bunlara son qoyulacaq və ideal cəmiyyət bərqərar olacaqdır. Sadəcə, hələlik o, arzuladığı ideal cəmiyyəti "yuxu"sunda görürdü:

**Gördüm ki, bir rəna cəmənilkdəyəm,
Dörd yanında var al-əlvan çiçəklər;
Bənövşəlik, yasəmənlikdəyəm,
Könül açır yavaş əsən külbəklər,
Uçur, qonur ağaçlara bülbüllər,
Əfşan-əfşan durmuş yaşıl sümbüllər.
Fəvvarələr atır, axır bulaqlar,
Yeridiyim yollar parlaq, səcdəfil.
Açılmış güllər, göy, yaşıl zənbəqlər,
Bir cənnətdir bu gülşən hər tərəfil. 12**

Ancaq şair ideal bir cəmiyyəti arzu etməklə bərabər yaxşı dərk edirdi ki, bunun üçün hərəkət etmək, mübarizə aparmaq lazımdır. Çünki yuxuda

"gerçəkləşən" ideal cəmiyyət bir anlıqdır və insan oyanan kimi o da, "yox" olub gedir. Bunun təsiri altında olduğu üçün də, şair yuxuda olarkən belə rahatsızmış. O, yazırdı:

**Hərçənd çox nəşəlidir məslənim,
Yer, göy, ətrafım olmuşdu çərqi-nur.
Nədənsə çarpıncırdı könlüm mənim,
Otmuşdum mən o yerdə bühür.
Çox keçmədən heç bilmirən nə oldu,
Birdən o dadlı mənzərə pozuldu.
Bir zülmətə bulud qopdu şimaldan,
Puç eylədi, dağıtdı ol cənnəti. 13**

Şairin yuxusunda belə gördüyü ideal cəmiyyətin "şimal"dan gələn "zülmatlı bulud" tərəfindən dağıdılması təsadüfi deyildi. Səhhət burada Çarlığın işğalını nəzərdə tutmuş, ancaq bu dəfə bunu "yuxu"da gördüyü üçün, yuxunun təbiri xeyriyə yozmuşdur. 14

masındadır. Günəşin işığı özündədir. Amma Ayın işığı özündən olmayıb Günəşdəndir". 15 Onlar daha sonra Yer kürəsi haqqında da yazırdılar ki, o da kürə şəklindədir. Özü də Yer kürəsi bir çox yanlış etiqadlarda olduğu kimi heç bir şeyin üstündə qərar tutmamışdır.

Onların maraqlı iddialarından biri də odur ki, şüurun ancaq insana aid edilməsi doğru deyildir. Onlar hesab edirdilər ki, digər məməlilərdə şüur, aql yoxdur demək, çox da məntəqili deyil, digər məməlilərdə də az-çox aql vardır. 16

Müəlliflər bu əsrdə duyğu və duyğu üzvləri haqqında da bəhs olunur və daha çox materializmə meyillik hiss olunur. 17 Müəlliflər yazırlar: "Beş duyğu üzvlərinin hər birinə məxsus sınırları var ki, beyinə qədər uzanmışdır. Bu sınırlar vasitəsilə duyğu üzvündən beynə və eyni vaxtda beyindən üzvə qaydır. Biz bu yolla zahiri dərk edirik, görürük, eşidirik, iy bilirik". 18

"Tərəqqi və təbiətin qanunu" adlı əsərində Səhhət dünyayla insanı müqayisə edir, təkamül məsələsinə toxunurdu. O, yazırdı:

**Deyərdim ki, dünya bir şəxsə bənzer,
Doğar, törər, nümöv edər, yüksələr.
İnsan kimi hər dövərə bir az yaşar,
Sonra yavaş-yavaş itiyarlaşar.
Ölər, qalar bir-iki vıranəsi,
O da olar bayquşların lanəsi.
Bir müyyəyən qanun üzrədir həyat,
Bir doğuş, bir təkamül, bir inhitat.
Böylə qoyulmuş ələmin banisi,
Dəyişməkdir tərəqqinin əsası.
Dəyişməkdir olmasa tərəqqi olmaz,
Təbiətin bu qanunu pozulmaz.**

Fəlsəfə tarixçisi, dosent Müstəqil Ağayev hesab edir ki, "təbiət hadisələrində dəyişilmə hadisəsi baş verdiyini bildirən A.Səhhət bu dəyişilmə qanununu tərəqqi və təkamülün əsası hesab edir. Həm də belə bir müddəa irəli sürür ki, təbiətin bu qanunu əbədidir, pozulmazdır. Onun fikrincə, dünyanın əsası belə qoyulmuşdur, bu qanun əzəli bir qanundur". 19 Bizcə də, təkamül və tərəqqinin mümkünlüyündən bəhs edən Səhhət, bu qanunu sosial hadisələrin inkişafında da görmüşdür:

**Dəyişməkdə mümkün olur təkamül,
İnsan doğar, törər, edər tənəsül
Təbiətdən gərək alınsın ibrət,
Təsəddüdü olur bəqayı-millət. 20**

1 Yene orada, s.182

2 Yene orada, s.104-105

3 Məmmədov M. Azərbaycan ədəbi tenqidi. Müntəxabat. Bakı, "Tural" NPM, 2002, s.248

4 Səhhət Abbas. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Lider nəşriyyatı», 2005, s.266

5 Yene orada, s.267

6 Yene orada, s.266

7 Yene orada, s.274

8 Yene orada, s.271

9 Yene orada, s.128-129

10 Yene orada, s.43

11 Yene orada, s.43

12 Yene orada, s.77

13 Yene orada, s.78

14 Yene orada, s.78

15 Səhhət A., Mahmudbəyov M.

Yeni m?kt?b. Bakı?, 1919, s.153-154

16 Yene orada, s.89

17 Rüstəmov Əzzət.

Azərbaycanda təbii-elmi biliyin inkişafının fəlsəfi problemləri (XIX əsr-XX əsrin əvvəli). Bakı: Diplomat, 2001, s.393

18 Səhhət A., Mahmudbəyov M.

Yeni məktəb. Bakı, 1919, s.82-83

19 Ağayev M. Abbas Səhhət (Fəlsəfi və sosial-siyasi görüşləri). Bakı, Elm və təhsil, 2010, s.13

20 Səhhət Abbas. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Lider nəşriyyatı», 2005, s.56

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə çap olunur